

УДК 349.2:331.53-058.57 (477)

ПРАВО НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ІЗ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Трюхан О.А., к. ю. н.,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджується право на працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Зроблені висновки та пропозиції щодо удосконалення правового регулювання в даній сфері.

Ключові слова: працевлаштування, поступові пенітенціарна допомога, соціальна адаптація, ресоціалізація, реабілітація.

В статье исследуется право на трудоустройство лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Сделаны выводы и предложения по совершенствованию правового регулирования в данной сфере.

Ключевые слова: трудоустройство, постепенная пенитенциарная помощь, социальная адаптация, ресоциализация, реабилитация.

Triukhan O.A. THE RIGHT TO EMPLOYMENT OF PERSONS RELEASED FROM PLACES OF IMPRISONMENT

The article deals with right to employment of persons released from prison. The conclusions and suggestions for improvement of legal regulation in this area.

Key words: employment, post-penitentiary assistance, social adaptation, resocialization, rehabilitation.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день актуальним питанням є офіційне працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Головна проблема, з якою стикається переважна більшість звільнених осіб – це побутове влаштування, а потім працевлаштування. Але ж на практиці право на працевлаштування осіб, які звільнились, не так успішно реалізується.

Особи, які були засуджені, відбували покарання та повернулися з місць позбавлення волі мають такі ж конституційні права і свободи, як і всі громадяни України.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми соціальної адаптації, ресоціалізації та трудової зайнятості осіб, звільнених із місць позбавлення волі, висвітлено в наукових працях таких вчених, як: В.С. Батиргареевої, В.В. Дрижак, О.І. Олійника, О.М. Неживець, О.О. Шкути, В.Г. Саєнко, В.Л. Васильєва та інших. Погляди та розробки зазначених авторів стали основою цієї роботи.

Мета статті – систематизувати та узагальнити чинники, що перешкоджають процесу адаптації та працевлаштуванню осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Слово «адаптація» у перекладі з латинської означає «приспосовування», його широко застосовують у різних науках на позначення шляху моральної, психологічної та організаційної підготовки до життя на волі.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі на певний строк», соціальна

адаптація – процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [1].

Соціальна та трудова адаптація – це основне завдання осіб, звільнених з місць позбавлення волі, так як більшість звільнених не можуть знайти собі роботу, зареєструватися в центральних органах виконавчої влади у сфері зайнятості населення, отримати медичну, правову та психологічну допомогу, а найголовніше – житло.

Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі на певний строк» від 17.03.2011 р. визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституцією України та законами України. Законом також встановлено, що спеціалізованими установами для звільнення осіб є центри соціальної адаптації та спеціальні будинки – інтернати, визначено перелік суб'єктів соціального патронажу та вказано їх повноваження.

Як слушно зазначає О.М. Плахова, головним чинником, який впливає на соціальну адаптацію звільнених осіб, залишається саме суспільство, оскільки соціальна адаптація стає майже неможливою, коли ото-

чуючі негативно відносяться до цієї групи [2, с. 617].

Важливим етапом для адаптації та пристосування колишніх засуджених до існуючого соціального середовища є «ресоціалізація». Ресоціалізація є досить складним процесом і складається із комплексу заходів, які спрямовані на відновлення соціальних зв'язків колишнього засудженого та його соціальну адаптацію.

Поняття ресоціалізації особистості міститься у ч. 2 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу, під якою розуміють «свідомі відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства». Згідно зі статтею 7 Кримінально-виконавчого кодексу України держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку [3]. А для цього повинні бути створені сприятливі умови для адаптації засудженого в суспільстві. На сьогодні заходи соціальної адаптації, які вживаються до звільнених осіб, малоефективні.

Н.А. Стручков розглядає ресоціалізацію, як процес, який складається з двох етапів – пенітенціарного (під час перебування в місцях позбавлення волі) та постпенітенціарного (після звільнення засудженого з місць позбавлення волі). В.Б. Писарев вважає ресоціалізацію комплексною проблемою, яка включає в себе адаптацію засудженого в умовах виконання покарань із метою його виправлення та перевиховання, підготовку засудженого до звільнення та соціальну адаптацію до умов життя на волі [4, с. 7]. Як зазначає Т.К. Михайліна, складність ресоціалізації пояснюється низкою причин особистісного характеру. Життєва пасивність, яка виробляється в період відбування покарання, сильно знижує адаптивні здібності людини після виходу з місць позбавлення волі, в результаті чого їй досить складно знову включитися в життя суспільства.

Питання ресоціалізації й працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі – в компетенції регіональних центрів зайнятості й соціальних служб. Втім виникає питання, чи реально допомагають вони вирішити ці нагальні проблеми? На даний момент досить незначна увага приділяється комплексу дій, які б забезпечували особі, яка вийшла з місць ув'язнення, можливість швидше пристосуватися до суспільного устрою. Як показує сучасна практика, в сучасних умовах ринкових перетворень, складної економічної ситуації в державі особа, що звільнилася з місць позбавлення волі нікому не потрібна. Таким чином, при звільненні особи немає куди йти.

Процес повернення осіб, звільнених із місць позбавлення волі, до законного життя дуже складний і додатково ускладнюється, якщо особи були засуджені неодноразово та провели в місцях позбавлення волі декілька років. Практика свідчить, що особам, звільненим із місць позбавлення волі, які втратили зв'язки з сім'єю, родичами та близькими на пошуки роботи та житла необхідно кілька місяців, упродовж яких вони жебракують, ночують на вокзалах і знову вчиняють злочини. За даними Державної пенітенціарної служби України на запити установ виконання покарань про трудове й побутове влаштування звільнених дає відповіді лише незначна частина територіальних органів внутрішніх справ.

В.С. Батиргареева ще у 2009 році звертала увагу на те, що найсуттєвішою проблемою для особи після звільнення є її працевлаштування [5, с. 95]. Щорічно з установ кримінально-виконавчої системи України звільняється від 60 до 80 тисяч осіб. Із загальної кількості звільнених приблизно 72% зареєстровані (прописані), 34% – працевлаштовані. Інша частина цієї категорії громадян залишається поза увагою органів державної влади, соціальних закладів та установ, без елементарної підтримки в розв'язанні проблем побутового характеру та працевлаштування. Суспільство здебільшого відвертається від колишніх засуджених, підштовхуючи їх таким чином до протиправних вчинків. У 2010 році О.О. Шкута зазначав, що слабке залучення до трудової діяльності засуджених залежить, перш за все, від інфраструктури регіону [6, с. 96].

Деякі вчені зазначають, що фактично кожний третій звільнений із колонії потребує спеціальної психологічної допомоги. Адже суспільство в більшості випадків не бажає «отримувати назад» осіб, що відбули покарання. Підтвердженням цьому є результати соціологічного опитування, згідно з якими більшість респондентів не бажають встановлювати соціальні контакти з такими особами. Найбільш толерантно поставилися до можливості спільної праці з колишніми ув'язненими: «проти» – 42%, «за» – 30%. Отже, у суспільстві все ще існує ставлення до звільнених осіб. Так, «у багатьох країнах, щоб допомогти людині швидше реабілітуватися, правоохоронні органи спеціально приховують її тюремне минуле. У нас – навпаки: сусідів, товаришів по роботі періодично розпитують про поведінку підлеглого, нагадуючи йому у котрий раз про його минуле. На нашу думку, доцільним буде запозичення досвіду зарубіжних країн щодо використання психотренінгів та групової терапії осіб, які звільняються з

місць позбавлення волі, надання їм психологічної допомоги та консультацій. Причому реалізація цих завдань є можливою як у вигляді громадських ініціатив, так і за участю держави.

До проблем соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі, на державному рівні в Україні вперше звернулися тільки на початку 90-х років ХХ століття у зв'язку з нагальною необхідністю реформування системи установ відбування кримінальних покарань, яка вже повною мірою виконувала покладені на неї завдання.

Слід зазначити, що вдосконалення законодавства стосовно соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у місцях позбавлення волі, пов'язане з прийняттям документа загальнодержавного рівня – Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У Концепції зазначається, що центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування проводять певну роботу з удосконалення системи соціальної адаптації звільнених осіб, зокрема, функціонування мережі установ для таких осіб. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 липня 2009 року №740 – р було затверджено План заходів з реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк до 2015 року. План передбачає 23 пункти різних заходів, реалізація яких покладена як на центральні, так і на місцеві органи влади і управління за участю Національної академії правових наук України, громадських, релігійних та благодійних організацій [7].

Окрім розглянутих загальнодержавних нормативно-правових документів, певну низку нормативних актів, що стосуються проблем соціальної адаптації, прийнято і на рівні міністерств та відомств. Таким чином, можна стверджувати, що відповідну нормативну базу для супроводу процесу соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання в місцях позбавлення волі, створено. Безумовно, вона ще не є досконалою, та потребує подальшого розвитку.

Стаття 156 Кримінального кодексу України передбачає певний механізм надання допомоги засудженим, звільненим із місць позбавлення волі. Вона закріплює їх право на працю, побутове облаштування та інші види соціальної допомоги. Засуджені, звільнені з місць позбавлення волі, мають право: на отримання допомоги по безробіттю; інформованості щодо стану ринку праці регіону; навчання новій професії (спеціальності) або підвищення кваліфікації, що дає

можливість подальшого працевлаштування відповідно до законодавства України [8].

Так, ст. 22 КЗпП України забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, а також будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання. Слід зазначити, що ст. 24 та 25 КЗпП України встановлено перелік документів, що подаються при укладенні трудового договору, та заборонено вимагати у працівника відомості, не визначені законом. У цьому переліку не передбачено надання роботодавцям відомостей про судимість (якщо мова не йде про влаштування на держслужбу). В іншому випадку дії роботодавців можуть бути розцінені, як дискримінація [9].

Необґрунтованою вважається невмотивована відмова у прийнятті працівника на роботу за наявності вакантних робочих місць, а також з мотивів, які не стосуються ділових якостей працівника. Відповідно до п. 4 п. 19 постанови Пленуму ВСУ № 15 від 25.05.1998 року суди розглядають позови про укладення трудових договорів не тільки у випадках, коли власник зобов'язаний був укласти трудовий договір, а й у випадках, коли особа вважає, що їй було відмовлено в укладенні трудового договору всупереч гарантіям, передбаченим ст. 22 КЗпП України [10].

Незаконна відмова в прийнятті на роботу (в тому числі особи, яка була раніше засуджена) вважається грубим порушенням законодавства про працю, за що законом передбачено цивільно-правову та кримінальну відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 172 ККУ, яка передбачає кримінальну відповідальність не лише за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а й за інше грубе порушення законодавства про працю.

Як бачимо, дійсно, однією з важливих проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією осіб, які відбули покарання, є їх працевлаштування після звільнення. Забезпечення роботою є важливим чинником у процесі соціальної адаптації осіб після звільнення на волю, і формує в них позитивні установки, тому обов'язок органів державної влади й місцевого самоврядування – допомогти в працевлаштуванні, що передбачено Законом України «Про зайнятість населення». Діюче законодавство передбачає механізм, що покликаний полегшити працев-

лаштування осіб, які були раніше засуджені. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року, особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування віднесені до категорії осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні при працевлаштуванні. Зміст цієї гарантії при працевлаштуванні полягає в тому, що для підприємств, установ та організацій, де кількість працюючих перевищує 20 осіб, ч. 2 ст. 14 вищезазначеного закону встановлено квоту для обов'язкового працевлаштування соціально вразливих осіб у розмірі 5% від середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік. За недотримання вимог законодавства щодо розміру вищезазначеної квоти для роботодавця передбачений штраф. Необхідно відмітити, що ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення» передбачає стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, містить також фінансові заохочення для роботодавців, що працевлаштовують таких громадян за направленням відповідних ЦЗ, строки – не менше ніж на два роки, протягом одного року з дня працевлаштування зазначеної особи. Роботодавцю щомісяця компенсуються фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за котрий був оплачений єдиний внесок. Для отримання такого заохочення роботодавець повинен сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання по працевлаштуванню щонайменше протягом двох років. Якщо працевлаштовану особу буде звільнено до закінчення дворічного терміну, роботодавець повинен або повернути розмір всіх компенсованих виплат до Державного бюджету, або працевлаштувати іншу особу, направлену ЦЗ. При цьому, самого лише факту працевлаштування соціально вразливої особи недостатньо для отримання компенсації, роботодавець повинен відповідати ще низці встановлених законом вимог [11].

Якщо ж проаналізувати перспективне трудове законодавство України, то слід зазначити, що проект Трудового кодексу України №1657 від 28.12.2014 року забороняє роботодавцю при доборі працівників висувати будь-які вимоги дискримінаційного характеру, в т. ч. в оголошеннях (рекламі), а також вимагати від осіб, які шукають роботу, інформацію про їх цивільний стан, особисте життя та іншу інформацію, не пов'язану з професійною діяльністю. Також проектом Трудового кодексу передбачені квоти робочих місць на працевлаштування осіб, які потребують соціального захисту.

До такої категорії осіб проектом ТКУ віднесено осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування [12].

Як зазначалось вище, відповідно до законодавства України роботодавець не має права відмовити особі, яка шукає роботу на підставі того, що вона відбувала покарання. Але ж керівники фірм знаходять багато інших причин для відмови. Пояснюють це досить просто – не хочуть ризикувати. Адже у суспільстві щодо колишніх засуджених існує чимало стереотипів, один з них – люди «зі злочинним минулим» приречені на «злочинне майбутнє». Ось чому, напевно, в Україні через відсутність соціальної адаптації кожен третій звільнений із місць позбавлення волі скоює повторні злочини. Але ж серед колишніх засуджених є ті, хто прагне змінити спосіб життя та знайти роботу.

Слід зазначити, що у країнах Євросоюзу намагаються якомога рідше позбавляти волі неповнолітніх правопорушників, а широкі застосовують альтернативні методи покарання. Там є широка мережа державних реабілітаційних центрів, де після виходу на волю колишній засуджений отримує підтримку психологів, соціальних працівників та інших фахівців.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, щорічно з установ виконання покарань звільняється в середньому від 60 до 80 тисяч осіб, яких необхідно працевлаштувати. Більшість із них потребує житлової, медичної, психологічної та соціальної допомоги. За даними опитування, 85,2% звільнених не бажать працювати за спеціальністю, набутою в установах виконання покарань. Переважна кількість осіб, котрі потрапили до місць позбавлення волі, інколи навіть не мають початкової освіти, не говорячи про навички та досвід роботи. Працівники виправних закладів та інших правоохоронних органів свідчать про те, що лише 20% звільнених із місць позбавлення волі працевлаштовуються, а третина тих, що звільняється, в т. ч. у зв'язку з амністією, через певний час повертаються назад.

Експерти називають проблеми, з яким можуть зіткнутися особи, які звільнилися з місць позбавлення волі: правові (відсутність у багатьох звільнених основних документів – паспорта, ідентифікаційного коду, навіть свідоцтва про народження); професійні (відсутність належної професійної кваліфікації, що ускладнює працевлаштування, труднощі на ринку праці); медичні (потреби в лікуванні різних соматичних та інфекційних хвороб, набутих під час відбування покарання, – туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії тощо); соціально-психологічні (втрата соціальних зв'язків, труднощі у

спілкуванні з іншими людьми, деструктивні зміни у психіці тощо).

Варто погодитися з думкою О.М. Неживець. Вчена пропонує у Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» передбачити конкретну державну допомогу звільненим на волю у таких напрямках: установити юридичну відповідальність за відмову в прийомі на роботу звільненого, який був направлений центрами зайнятості або місцевими органами влади; визначити спеціальні підприємства, які повинні надавати місця в гуртожитках для побутового та трудового влаштування звільнених; звільнити підприємства на 3–5 років від платежів за трудові ресурси пропорційно кількості наданих робочих місць; організувати регіональні центри соціальної реабілітації та адаптації, при яких за рахунок місцевих бюджетів та комерційних структур створити умови для малого підприємництва, спеціалізовані цехи з будівництва, ремонту автомобілів, житла, побутових послуг, сільськогосподарських робіт, швейного виробництва, рибальського господарства, в яких би звільнені працювали та проживали в гуртожитках тощо.

На нашу думку, основною проблемою працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі, є низький рівень освіти, котра своєчасно не була отримана у зв'язку з небажанням, або відсутністю її отримання до моменту засудження. Інша проблема – це відсутність навичок, досвіду роботи, бажання працювати. Проблемою є також те, що майже всі вони відмовляються від пропозиції зареєструватися у центрі зайнятості, віддаючи перевагу тимчасовим заробіткам.

За словами П.П. Горбенка, колишні засуджені мають велику проблему з мовленням. Одна справа спілкуватися на підворітті чи на вокзалі у своєму колі, інша – в офісі фірми. Це ще одна причина того, чому таким людям так важко перейти на новий, більш цивілізований рівень життя.

Як показує практика, найефективнішою допомогою особам, звільненим із місць позбавлення волі, є підтримка діяльності центрів соціальної адаптації. Установи залучають соціальних і медичних працівників, психологів і юристів до надання звільненим особам необхідної допомоги, яка дає їм змогу швидше адаптуватися до життя на волі (наприклад, в Чернігові є центр соціальної реабілітації «Альтернатива»).

У межах наукового дослідження встановлено, що причиною невиконання вимог щодо працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі, центрами зайнятості населення, виконавчими органами

влади й управління та органами внутрішніх справ є їх низька кваліфікація, порівняно з працівниками аналогічних спеціальностей; вимоги роботодавців до працівників дуже високі (керівники підприємств не бажають брати на роботу осіб без спеціальності, з низькою кваліфікацією, а також без базової вищої освіти).

Висновки. Отже, обов'язок органів державної влади й місцевого самоврядування – допомогти в працевлаштуванні особам, звільненим із місць позбавлення волі. Проаналізувавши Закон України «Про зайнятість населення», ми повністю розділяємо погляд вчених І.Г. Богатирьова та О.М. Неживець про те, що актуальною є необхідність об'єднання зусиль у цьому напрямі різних державних органів, а також створення єдиного органу, який вирішував би питання соціальної адаптації засуджених у масштабі всієї держави. На думку вчених, для цього слід створити Центр ресоціалізації засуджених при Державній пенітенціарній службі України та його філії. Крім питань працевлаштування та ресоціалізації засуджених, доцільно покласти на нього вирішення питань житлового, трудового й побутового влаштування осіб, які вже відбули покарання й готуються до звільнення [13, с. 12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі на певний строк»: Закон України від 17.03.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 380.
2. Плахова О.М. Постпенітенціарна соціальна адаптація: фактори ефективності / О.М. Плахова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – № 16. – С. 617–620.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий від 09.06.2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.
4. Писарев В.Б. Особливості ресоціалізації осіб після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К., 1998. – 7 с.
5. Батиргарєєва В.С. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі – найважливіша умова запобігання рецидивної діяльності / В.С. Батиргарєєва // Юридична Україна. – 2009. – № 11. – 95 с.
6. Шкута О.О. Працевлаштування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, як засіб реалізації їх конституційних прав і виконання обов'язків // О.О. Шкута // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко: збірник наукових праць. – 2010. – № 3. – 96 с.
7. План заходів із реалізації Концепції адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року: затв. розпорядження КМУ від 30.11.2008 року № 1385-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 84. – Ст. 283.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III (ред. від 26.04.2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

10. Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.05.98 (ред. 18.12.2009 року) № 15 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України.

11. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 24. – Ст. 243.

12. Проект Трудового кодексу України (внесено народним депутатом України М.М. Папієвим) № 1658 від 27.12.2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

13. Богатирьов І.Г., Неживець О.М. Проблеми соціальної адаптації жінок, звільнених із місць позбавлення волі., К., 1998. – №3. – 12 с.